

Morfologia verbal i anivellament dialectal: el cas del present de subjuntiu calero

Jordi Llaó i Borràs

Joan Borràs-Comes

Batxiller. Estudiant de CFGS Universitat Pompeu Fabra

Introducció

L'objectiu d'aquest treball és mostrar algunes de les característiques de la morfologia verbal de la població de l'Ametlla de Mar (Baix Ebre) i determinar la dinàmica social d'un canvi lingüístic.¹ La tria d'aquesta població va vindre determinada, en primer lloc, per la meua pertinença i, en segon lloc, per l'observació de certes diferències entre el model de llengua local i l'estàndard pel que fa a les formes emprades per al present de subjuntiu. Bona part d'aquestes peculiaritats morfològiques són compartides amb els parlars del Perelló, Rasquera, Benifallet i Ginestar.

L'augment de les relacions econòmiques en el si de Catalunya i l'adopció d'un estàndard basat en el català central propicien que aquesta varietat lingüística sigui la considerada de més prestigi a bona part del domini lingüístic. En aquest sentit, la dinàmica centre-perifèria en matèria econòmica es fa extensible a les relacions entre les varietats geogràfiques del català de Catalunya. Així, se succeïxen una sèrie de processos de canvi lingüístic que dibuixen un panorama d'anivellament dialectal progressiu cap a les formes del català estàndard basat en la varietat central. Aquí ens referirem a aquest procés com a estandardització.

Les causes d'aquest procés poden resumir-se de la manera següent:

a) La influència de l'entorn: ensenyament, mitjans de comunicació, administració, etc. En aquests àmbits la varietat usada sempre és l'estàndard. Malgrat que l'estàndard català sigui adaptable geogràficament fins a un cert punt, el gran nombre de parlants de català central provoca una freqüència superior de solucions provinents d'aquesta varietat de la llengua. Així, l'exportació d'aquest model d'estàndard per part de centres de prestigi el converteix a ell mateix a una varietat de més prestigi. Anys enrere, amb la prohibició del català en la vida pública, no era una altra varietat de català, sinó una altra llengua, la qui exercia una pressió sobre la varietat pròpia dels parlants, i els mitjans de comunicació tampoc gaudien de l'extensió actual.

b) L'actitud dels mateixos parlants respecte a la pròpia varietat lingüística. Els parlants, davant de la nul·la presència de la varietat pròpia en les comunicacions formals del entorn, acaben adoptant sovint una actitud de vergonya, en la qual sostenen la justificació per fer el canvi.

La secció següent se centra en l'objecte d'aquest estudi, el present de subjuntiu. Primer, presentem breument la gènesi de les formes més emprades en el català actual.

¹ El present article és una reelaboració del treball de recerca de batxillerat *Lo present de subjuntiu calero*, la tutora del qual va ser la professora Pili Casanova, presentat el 27 de febrer de 2012 a l'Institut Mare de Déu de la Candelera, de la mateixa població.

Després, descrivim els paradigmes recollits en la parla de l'Ametlla de Mar d'acord amb les entrevistes realitzades durant la tardor de 2011. Finalment donem algunes explicacions al fet que sigui en les generacions més joves en les quals és més present aquest procés d'estandardització.

El present de subjuntiu

Evolució històrica de les desinències del present de subjuntiu

L'Ametlla de Mar

La gran variació que trobem en català en les desinències dels present de subjuntiu té a veure amb l'evolució fonètica esdevinguda durant el llatí i el català preliterari. Aquesta evolució va introduir una sèrie d'anomalies que van ser resoltes a través de diferents analogies que es van aplicar damunt del paradigma per tal de fer-lo més regular

Primer de tot, a partir dels segles XIV-XV, va començar a generalitzar-se la desinència *-e* en el català peninsular (aquestes formes amb *-e* són estàndards al nostre territori). Durant els segles anomenats de la Decadència hi havia la desinència *-ia*, que és d'on provenen les formes més tradicionals del parlar ca- lero. Aquests canvis van ser aplicats a les tres perso- nes del singular i a la tercera persona del plural,

rizotòniques (la tonicitat de les quals recau sobre l'arrel). Les persones primera i sego- na del plural, arizotòniques, van seguir un camí diferent. El quadre següent resumeix els diferents canvis que han sofert les formes rizotòniques del present subjuntiu de la primera conjugació al llarg de la història.

	llatí	català medieval	a partir del s. XIV-XV	a partir de principis del s. XV	final del s. XV i durant el XVI	a partir del s. XVIII
1a	CANTEM	cant	cante	canto	càntia	canti
2a	CANTES	cants	cantes	cantos	cànties	cantis
3a	CANTET	cant	cante	canto	càntia	canti
6a	CANTENT	canten	canten	cànton	càntien	cantin

La desinència *-o* és, després de la *-e*, la innovació morfològica més antiga de les del subjuntiu català. Aquest paradigma compta amb una 1a persona acabada en *-a* a la ma- jor part del nord-occidental amb excepció de la zona dels Ports i el Maestrat.

La terminació *-ia* va aparèixer primer en verbs que no pertanyen a la primera conjuga- ció, on la *a* del subjuntiu apareix precedida d'una *i*, vocal palatal. Aquesta *i* es va man- tenir en un grup reduït de verbs, com *sapiam* > *sàpia*; després de *m* (*témia*), *v* (*sírvia*) i consonant + *r* (*òbria*), però suposava una clara marca de mode subjuntiu, fet pel qual es va estendre a la resta de conjugacions.

El present de subjuntiu de l'Ametlla de Mar

Al llarg de la tardor de 2011 es va realitzar una enquesta a diferents parlants de català de l'Ametlla de Mar. La mostra es va dividir en sis grups d'edat: 15-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55-64, i 65 i més. En la recollida de dades, l'informant havia de llegir una frase que incloïa un verb que havia de ser conjugat en subjuntiu però que apareixia només en infinitiu, com en l'exemple següent: *Més val que [CANVIAR] d'actitud si vols aprovar.*

Pel que fa a la primera conjugació, dos paradigmes són els observats més freqüentment en el parlar de l'Ametlla de Mar. El primer, coincidix amb l'actual model central de l'estàndard. El segon i més tradicional prové de les formes començades a emprar a final del s. XV i durant el s. XVI. Addicionalment, es va recollir una variant d'aquest darrer en parlants nascuts al voltant de la dècada de 1960, que presenta una consonant velar antihlàtica. La taula següent recull aquests tres paradigmes i l'emprat pel model valencià de l'estàndard.

Segons els resultats de la nostra enquesta, els parlants es poden agrupar en tres grups d'edat pel que fa a la realització de les formes del present de subjuntiu. El primer grup, el més jove, està format pels parlants de 15 a aproximadament 39 anys. El segon grup, pels parlants de 40 a 54 anys. El tercer grup, el més gran d'edat, està format pels parlants que tenen a partir de 55 anys. A efectes d'una presentació més clara dels resultats, ens anirem referint al grup gran, al grup adult i al grup jove.

	estàndard (central)	paradigma local	paradigma local velar	estàndard (valencià)
1a	canti	càntia	càntiga	cante
2a	cantis	cànties	càntigues	cantes
3a	canti	càntia	càntiga	cante
4a	cantem	cantiéssem	cantiéssem	cantem
5a	canteu	cantiésseu	cantiésseu	canteu
6a	cantin	càntien	càntiguen	canten

Tot seguit descriu el present de subjuntiu que presenta l'Ametlla de Mar, a partir de verbs regulars de les tres conjugacions: *cantar* (I), *córrer* (IIa), *perdre* (IIb), *dormir* (IIIa) i *patir* (IIIb), per a cadascun dels grups d'edat observats. Atès que unes i altres demanen diferents explicacions, en el que segueix exposem per separat les formes rizotòniques (1a, 2a, 3a i 6a) i les arizotòniques (4a i 5a).

*Paradigmes de les formes rizotòniques (persones 1a, 2a, 3a i 6a)***Grup gran**

Les formes verbals emprades pel grup gran deriven del paradigma ja documentat a final del s. XV i durant el XVI. En un primer moment, aquestes formes eren pronunciades col·loquialment com a proparoxítones, amb un hiat entre la vocal palatal tancada /i/ i les terminacions personals. A dia d'avui es pronuncien com un diftong creixent. Observem, en primer lloc, que en posició final apareix la vocal /a/, mentre que en síl·laba

travada trobem /e/. Segons aquest paradigma, es pot concloure que la presència d'un diftong creixent (*-ia*, *-ie-*) és tinguda com una marca de mode subjuntiu. Aquest paradigma és aplicat indistintament als paradigmes regulars de totes les conjugacions.

Les formes emprades per als verbs incoatius són també interessants per la forma que pren l'increment. Els parlars del bloc occidental prenen del llatí l'increment *-ISC-*, i els del bloc oriental l'increment *-ESC-*. Així, mentre que en la 6a persona del present d'indicatiu trobem *pateixen* en els parlars orientals, per a les formes occidentals trobem *patixen*. Tanmateix, si la vocal que seguia l'increment no era palatal, el grup consonàntic de l'increment no es pronunciava [ʃ], sinó tendia a conservar la sonoritat del llatí clàssic, [sk], amb la qual cosa trobaríem formes com *patisco* o *patisca*, ben vives a altres parlars. *Patisco* era, per exemple, la forma etimològica emprada per la major part de parlars nord-occidentals, però, amb l'analogia sobre la resta de formes rizotòniques del present de subjuntiu, totes amb prepalatal sorda [ʃ], ha passat a ser *patixo* a la majoria d'aquests parlars. En el parlar de la Cala, observem com aquesta analogia amb les formes amb [ʃ] ha arribat més enllà, fins a estendre's a les formes del present de subjuntiu. Així, en comptes de trobar *patisca* (o la forma amb la marca de mode subjuntiu *patísquia*, que recollim per al grup adult), acabem obtenint *patíxia*. Aquest procés també s'ha dut a terme quan aquest segment formava part de l'arrel i no de l'increment, com en el cas dels verbs *nàixer* i *crèixer*, que aporten les formes *nàixia* i *créixia* en comptes de *nasca* i *cresca* o *nàsquia* i *crésquia*.

I	IIa (-er)	IIb (-re)	IIIa (pur)	IIIb (incoatiu)
càntia	córria	pèrdia	dòrmia	patíxia
cànties	córries	pèrdies	dòrmies	patíxies
càntia	córria	pèrdia	dòrmia	patíxia
càntien	córrien	pèrdien	dòrmien	patíxien

Grup adult

Les formes verbals del grup adult comparteixen origen amb les del grup gran. En aquest cas, en canvi, es va voler mantenir l'hiat inicial intercalant-hi una consonant velar antihiatàtica [ɣ]. D'entrada, es podria pensar que aquestes formes deriven de les del grup gran, però dos motius semblen desmentir aquesta hipòtesi. En primer lloc, el que acabem de comentar relacionat amb la velar antihiatàtica, en el sentit que si les formes anteriors ja no es pronunciaven amb hiat l'addició d'aquest segment queda injustificada. En segon lloc, el manteniment de la sonoritat consonàntica de l'increment *-ISC-* en els verbs incoatius, [sk], i la no documentació d'una forma com *patíxiga* obliga a pensar que aquestes formes no deriven de les primeres.

Així, apareix una explicació adicional que explica no només el paradigma seguit per als verbs incoatius sinó tot aquest model de terminacions per al subjuntiu. Es tracta d'un anivellament lingüístic amb les formes emprades a la zona de Tortosa i Amposta, amb qui els parlants d'aquestes generacions van viure unes relacions centre-perifèria que avui dia s'han canviat, gràcies a unes comunicacions més fluïdes, per les existents amb les rodalies de Tarragona i Barcelona. De fet, formes com *càntiguen* són, juntament amb *cante*, ben usuals si enfilem cap al sud.

I	IIa (-er)	IIb (-re)	IIIa (pur)	IIIb (incoatiu)
càntiga	córriga	pèrdiga	dòrmiga	patísquia
càntigues	córrigues	pèrdigues	dòrmigues	patísquies
càntiga	córriga	pèrdiga	dòrmiga	patísquia
càntiguen	córriguen	pèrdiguen	dòrmiguen	patísquien

Grup jove

Les formes verbals del grup jove tenen l'origen en les emprades per l'estàndard que ha pres de base el model del català central. D'aquesta manera, el diftong *-ia-* o la terminació *-iga-* ja no són preses com a marca de mode subjuntiu sinó que han estat substituïdes per *-i-*, com en català central. De fet, els parlants més joves han après tan bé aquesta regla que trobem formes com *sàpigui* en comptes de *sàpiga*, que és, juntament amb la més etimològica *sàpia*, l'única recomanada per l'IEC. Aquesta regla també és inflexible pel que fa als verbs incoatius, en els quals, en canvi, es manté l'increment *-ix-* analògic amb les formes del present d'indicatiu. Aleshores, trobem formes com *patixi*, quan només són tingudes com a pròpies de l'estàndard les formes *pateixi* i *patisca* en l'àmbit general i *patesqui* en àmbit restringit balear.

I	IIa (-er)	IIb (-re)	IIIa (pur)	IIIb (incoatiu)
canti	corri	perdi	dormi	patixi
cantis	corris	perdis	dormis	patixis
canti	corri	perdi	dormi	patixi
cantin	corrin	perdin	dormin	patixin

Paradigmes de les formes arizotòniques (persones 4a i 5a)

Grup gran

Per a les persones primera i segona del plural, el grup gran mostra un paradigma prou regular per a totes les conjugacions, consistent en un diftong *-ié-* sobre el qual recau l'accent, seguit dels segments [sem] i [sew], respectivament. Aquestes persones coincideixen amb les de l'imperfet de subjuntiu, i aquesta confusió en el temps verbals és un tret propi de bona part dels parlars tortosins.

I	IIa (-er)	IIb (-re)	IIIa (pur)	IIIb (incoatiu)
cantiéssem	corriéssem	perdiéssem	dormiéssem	patiéssem
cantiésseu	corriésseu	perdiésseu	dormiésseu	patiésseu

Grup adult

Pel que fa a les produccions del grup adult, només es van observar produccions consistents amb segment velar per als verbs de la segona conjugació. Així, trobem formes com *perguéssem*, que novament no són derivades de les anteriors, perquè si no només hauríem hagut de trobar, com a molt, la forma *perdiguéssem*. Les formes trobades per a les conjugacions primera i tercera coincideixen amb les del grup gran. Val a dir que una forma com *cantiéssem* per al present de subjuntiu només és documentada per a l'Ametlla de Mar i per a cap altra localitat del domini català; per exemple, la forma tradicional utilitzada al Perelló és *càntiem*. També vam recollir formes com *corregueu*, sense la marca de temps verbal pròpia de l'imperfet de subjuntiu.

I	IIa (-er)	IIb (-re)	IIIa (pur)	IIIb (incoatiu)
cantiéssem	correguéssem	perguéssem	dormiéssem	patiéssem
cantiésseu	correguésseu	perguésseu	dormiésseu	patiésseu

Grup jove

Pel que fa a les persones quarta i cinquena del grup jove, no trobem precisament la regularitat que caracteritzava el paradigma de les formes rizotòniques. Així, pel que fa a les conjugacions primera i segona, trobem les terminacions *-em* i *-eu*, pròpies dels parlars nord-occidentals i que coincideixen amb les formes del grup gran amb l'excepció que en aquest cas s'ha eliminat la semiconsonant palatal causant del diftong. No és així pel que fa a la tercera conjugació pura, en què no hi ha variació pel que fa als nostres grups d'informants i tots produeixen formes com *dormiéssem*. Finalment, pel que fa a la tercera conjugació incoativa, trobem formes que coincideixen amb les emprades pel model central del català estàndard.

I	IIa (-er)	IIb (-re)	IIIa (pur)	IIIb (incoatiu)
cantéssem	corréssem	perdéssem	dormiéssem	patíssim
cantésseu	corrésseu	perdésseu	dormiésseu	patíssi

Conclusions

Gràcies al meu treball he pogut observar que l'edat de cada informant explica una part important de la variació en les formes utilitzades per al present del subjuntiu. Es pot observar que les generacions més grans parlen bastant diferent que les generacions més joves, tot i ser del mateix poble. Totes aquestes diferències passen pel procés d'estandardització ja explicat i per la influència que han tingut els mitjans de comunicació a les nostres llars. Lamentant-ho molt, es pot observar que a poc a poc es va perdent la parla pròpia del poble i ja tot està més estandarditzat, amb alguna que altra excepció. L'impacte més gran que he tingut és veure de primera mà la diferència a l'hora de parlar que hi ha entre una persona jove i una persona gran, sense oblidar les persones adultes, que també parlen diferent a les joves i a les grans.

A tall de discussió, he cregut oportú recollir les formes que presenta l'esborrany de la gramàtica de l'IEC pel que fa al present de subjuntiu.

I	IIa (-er)	IIb (-re)	IIIa (pur)	IIIb (incoatiu)
canti / cante	corri / córrega	perdi / perda	dormi / dorma	pateixi / patisca
cantis / cantes	corris / córregues	perdis / perdes	dormis / dormes	pateixis / patisques
canti / cante	corri / córrega	perdi / perda	dormi / dorma	pateixi / patisca
cantem	correm / correquem	perdem	dormim	patim
canteu	correu / orregueu	perdeu	dormiu	patiu
cantin / canten	corrin / córreguen	perdin / perden	dormin / dormen	pateixin / patisquen

Com es pot observar, les formes verbals tradicionals del parlar de l'Ametlla de Mar no tenen cabuda en un context estàndard. Hi ha pocs casos en què s'accepten formes velars, però les formes diftongades són bandejades. A més, no es recull la possibilitat d'emprar en present de subjuntiu formes de l'imperfet de subjuntiu, característica pròpia de bona part dels parlars tortosins. Llavors, el que observem per a les conjugacions segona i tercera és que, per a una forma com, per exemple, *dòrmien*, tenim l'alternativa de quedar-nos amb la semiconsonant *-i-*, seguint el model central, i així emprar *dormin*, o de carregar-nos la semiconsonant i quedar-nos amb el nucli sil·làbic *-e-*, seguint el model etimològic, ben viu de l'Ampolla cap avall, i llavors emprar *dormen*.

Hom pot hipotetitzar que passar a emprar formes com *dormen* en els espais formals podria alentir el canvi lingüístic en curs cap a formes com *dormin*. Tanmateix, si bé la forma *dormen* és més apropada que *dormin* a la sonoritat de *dòrmien*, l'ús de les formes amb terminacions etimològiques comporta una sèrie d'entrebancs a l'hora de ser acceptada per als usos formals per part dels parlants locals. En primer lloc cal situar que el canvi lingüístic ja està en marxa. En segon lloc, els causants mateixos d'aquest canvi lingüístic, com són l'ús generalitzat de les formes amb *-i-* a la major part de Catalunya i la pràctica exclusivitat d'aquestes formes en l'ensenyament escrit i oral de la llengua catalana, així com en els espais formals dels mitjans de comunicació locals. Finalment, el bandejament de les formes etimològiques podria estar motivat, a més, per l'absència d'una tradició escrita moderna i per la correspondència, en molts casos, amb les formes del present d'indicatiu.

Un altre entrebanc addicional es deriva de la freqüència de les formes del present de subjuntiu. Si bé és cert que totes elles no són gaire freqüents en general, la conjugació que compta amb més verbs és la primera i una de les persones més utilitzades és la tercera del singular. Llavors, en no poder emprar la forma *càntia* en la comunicació formal (forma altrament utilitzada a bastament en els textos de fins al segle XIX), només queden les alternatives *cante*, que el participant sent tan poc com a pròpia que li sona a castellana, i *canti*, que té tot el prestigi i favor guanyat. Així, comptat i debatut, les pressions de la varietat estàndard i la difícil adopció d'una estratègia formal propera al model tradicional de la localitat deixen poc temps a la supervivència dels subjuntius amb diftong propis del parlar de l'Ametlla de Mar.

